

Huban Arığ Destanı Üzerinden Hakaslar ve Hakasların Düşünce Dünyası

Yusuf Akbaba*

Orcid: 0000-0002-1082-616X

Canan Akbaba**

Orcid: 0000-0002-6650-037X

Öz

Hakaslar ile ilgili günümüze kadar çok az çalışma yapılmıştır. Ancak Hakasların kültürel öğeleri ve düşünce yapıları onların Türk tarihinde müstesna bir yer edinmesi için yeterlidir. Hakasların önemi bunlarla da sınırlı değildir. Eski çağlardan günümüze kadar bağımsız bir devlet kuramamış olmalarına rağmen, Hakaslara ait, tarihsel açıdan önemli birçok kahramanlık destanı vardır. Bu destanlar vasıtasıyla Hakasların yaşayış tarzları, inançları, kültürel öğeleri gibi çok çeşitli bilgilere ulaşılabilir. Bu bilgiler Rus arkeologların yapmış oldukları çalışmalardan elde edilen verilerle de desteklenmiştir. Çalışmada Türk tarihçiliğinde belki de hakkında en az çalışma yapılan halk olan Hakaslar, onların kahramanlık destanlarından olan Huban Arığ üzerinden incelenmiştir. Bunun yanı sıra destandaki motifler ve semboller, dönemin diğer Türk boyları ile benzerlik gösterip göstermediği açısından da ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunların sonucunda Hakasların birçok açıdan bozkırdaki Türklerden farklı olsalar da oldukça zengin kültürel öğelere ve düşünce dünyasına sahip oldukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler:Hakasya, Huban Arığ, Destan, Motif

*Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü, E-Posta: cananerdn@gmail.com.

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Bölümü, E-Posta: yakbaba@ogu.edu.tr.

Gönderme Tarihi: 16/10/2019

Kabul Tarihi:26/12/2019

Khakasians and the World of Thought Of Khakasians Through Epic of Huban Arıĝ

Abstract

So far, few studies have been conducted on the culture and epic of Khakassia. However, cultural elements and frame of mind the Khakas are sufficient for them to have an exceptional place in Turkish history. But the importance of Khakasians is not limited to these. They have so many heroic epics that significant in point of history, although Khakasians haven't established an independent state from ancient times. A wide range of information such as the way of living, beliefs and cultural elements of Khakas can be accessed through these epics, Informations obtained from epics are supported by the materials that recovered by Russian archaeologists. In this study, Khakas, perhaps the least studied people in Turkish historiography, was examined through Huban Arıĝ, one of their heroic epics. Additionally, motifs and symbols in the epic are tried to revealed in terms of whether or not correspond other Turkish tribes. As a result of this, it is seen that even though Khakas different from the Turks in the steppe in many respects, they possess rich cultural elements and the world of thought.

Keywords: Khakassia, Huban Arıĝ, Epic, Motifs

Received Date: 16/10/2019

Accepted Date: 26/12/2019

Хакасы и Мир Мысли Хакасов Через Эпос Хубана Арига

Резюме

До сих пор по культуре и эпосу Хакасии было проведено мало исследований. Однако культурных элементов и мировоззрения хакасов достаточно для того, чтобы они заняли исключительное место в тюркской истории. Но значение хакасов этим не ограничивается. У них есть так много героических эпосов, которые значимы с точки зрения истории, хотя хакасы не создали независимого государства с древних времен. Через эти эпосы можно получить много информации, такой как образ жизни, верования и культурные элементы хакасов. Сведения, полученные из эпосов, подтверждаются материалами, найденными русскими археологами. В этом исследовании хакасы, наверно наименее изученный народ в тюркской историографии, был рассмотрен через Хубан Арыг, один из их героических эпосов. Кроме того, мотивы и символы в эпосе будут пытаться выявить с точки зрения того, соответствуют ли они другим турецким племенам. В результате этого видно, что хотя хакасы, во многих аспектах отличаются от турок в степи, они обладают богатыми культурными элементами и миром мысли.

Ключевые слова: Хакасия, Хубана Арига, Сага, Мотив

Получено: 16/10/2019

Принято: 26/12/2019

Giriş

Çalışmada, Timur Davletov'un *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ* adlı eserindeki mitik unsurlar incelenecektir. Dönem Türk topluluklarında görülen mitik motifler, alp ve kadın tiplmeleri, tanrı, kader ve ahiret inancı ile yeniden dirilme, don değiştirme, şamanlık ile insan ve evren anlayışı gibi unsurların Hakasların düşünce dünyasında, dini inançlarında ne ölçüde yer aldığı Huban Arığ destanı üzerinden incelenecektir.

Ele alınan yöntem mitik unsurları açıklamak üzere kullanılacağı için mitoloji ve mitin ne olduğu hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Mitoloji ve mit hakkında oldukça fazla görüş belirtilmektedir. Mitoloji bazıları tarafından eski tanrıları anlatan kutsal metinler olarak görülürken bazıları da mitolojiyi kültürün temeli olarak görmektedir. Yorumlayanların bakış açılarına göre anlamının değişiklik kazandığını belirten Joseph Campbell ise mitolojiyi şu şekilde tanımlamaktadır:

Çağdaş akıl, mitolojiyi, doğanın dünyasını açıklamak için ilkel, arayış içindeki bir çaba (Frazer); sonraki çağların yanlış anladığı, tarih öncesi zamanlardan gelen şiirsel fantezinin bir ürünü (Müller); bireyi topluluğuna göre şekillendirecek bir alegorik bilgi yığınağı (Durkheim); insan ruhunun derinliklerindeki arketipsel dürtülerin belirtisi olan bir dizi düşünce (Jung); insanın en derin metafizik sezgilerinin geleneksel aracı (Coomaraswami); ve Tanrı'nın Çocuklarının Görünmesi (Kilise) olarak yorumlanmıştır. Mitoloji bunların hepsidir. Değişik yargılar, yargılayanların bakış açılarıyla belirlenir. Çünkü ne olduğuna değil, nasıl işlev gördüğüne, insanlığa geçmişte nasıl hizmet ettiğine dikkatle bakılırsa, mitoloji kendisini, bireyin, ırkın, çağın gereksinim ve tutkularına karşı yaşamın kendisi kadar açık olarak gösterir.¹

Mitoloji üzerine farklı farklı yorumları kabul eden Joseph Campbell'ın aksine Claude Lévi- Strauss mitin yapısı üzerinde durmuştur ve ikili zıtlıklar üzerine kurulu olduğuna inandığı mitler ve işlevleri şu şekilde yorumlanmıştır:

Lévi- Strauss için mitler, zıtlık, tersyüz etme, simetri, yerine geçme ve yer değiştirme ilişkilerine göre analiz edilebilen dönüşüm sistemleridir. Mitik düşünce daima bu karşıtlıkların farkındadır ve varoluş amacı da bu çelişkileri giderebilmeye yönelik bir

¹Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013, 415-416.

mantık modeli sunmaktır. Mantık yapıları olarak mitler, doğa/kültür, ölüm/hayat, yer/gök gibi zıtlıklar üzerinden belirli mesajları farklı şekillerde dile getirir.²

Mircea Eliade ise mitleri en eski zamanlarda başlangıçta olup bitmiş olayları anlatan öyküler olarak tanımlar. Gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini vurgulayarak mitlerin gerçekleri yansıttığına inandığını da belirtmiş olur. Bu yüzden de ona göre mitler her zaman bir yaratılışın öyküsüdür. Bu öykülerde bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mitlerde yer alan Doğaüstü Varlıklar başlangıçta yapmış oldukları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler onların kutsallığını gözler önüne serer. Ayrıca insan bugünkü durumunu, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini Doğaüstü Varlıkların müdahalelerinden sonra edinmiştir.³ Mircea Eliade'nin de bahsettiği gibi insanlar kutsal varlıklardan pek çok özellik almıştır ve günlük yaşam uygulamalarını da edindiklerine göre şekillendirmiştir. Bu görüş Carl Gustav Jung'u destekler nitelikte görünmektedir. Çünkü Doğaüstü Varlıklar insanlar için arketip konumunda bulunmaktadır. Doğaüstü Varlıklar insana neyi nasıl yapacaklarını öğretmişler, bunu yaparken de yaptıkları davranışların ilk örneklerini göstermişlerdir. Artık insanlar yaptıkları şeyleri atalarından öyle öğrendikleri ve öyle yapmaları söylendiği için yapar duruma gelmişlerdir.

John Fiske ise mit ve efsane ayrımını, mitlerin dünya üzerinde daha geniş bir alana yayılması ve çoğu kişi tarafından bilinmesi olarak yaparken mitin tanımını "*alegoriler ve gizli semboller olarak değil de, doğa olaylarına ilkel düşünce tarafından getirilen açıklamalar*" şeklinde yapar.⁴Özetle mitler bir açıdan gerçeği yansıtır. Bu gerçek büyük oranda düşünce dünyasıdır. Bu bakımdan eski Türk toplumlarında görülen mitik unsurların Hakaslarda ne ölçüde görüldüğü ve hangi unsurların farklı olduğu Huban Arıç destanı üzerinden incelenecektir.

1. Hakasya ve Hakaslar

Hakasya yahut resmî adıyla Hakasya Özerk Cumhuriyeti, günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Federal Sibiryta Bölgesi'nde yer alır. Hakas bölgesi, Minusinsk ve Çulım-Yenisey havzası, güneyde de Kuznets Alatau dağları arasında 61.900 km² lik bir alanda yer alır. Güney-doğusunda Batı Sayan dağlarının kuzey yamaçları bulunur. Sert kara iklimine sahip olan Hakas bölgesinde hava değişken bir nitelik gösterir. Önemli

²Claude Lévi Strauss, *Mit ve Anlam*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, 26.

³ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, İstanbul: Simavi Yayınları 1993, 13.

⁴ John Fiske, *Mitler ve Mit Yapanlar*, Ankara: Öteki Yayınları, 2012, 26.

irmakları Yenisey ve onun kolu olan Abakan'dır. Hakasların yaşadıkları coğrafya T'ang-shu'dan da anlaşılmaktadır. Gumilov'un aktarımına göre bütün nehirlerin kuzey doğuya döküldüğü ve bu nehirlerin Hakas'ı keserek birleştikleri anlatılmaktadır.⁵ Fayzrahmanov'a göre ise "Yaşadığımız dönemde de var olan Kırgızların büyük bölümü (Hakaslar) Tannu Ola'nın kuzeyinde yaşıyorlardı."⁶ Hakaslar Sagay, Kaça, Beltir ve Şor Türklerinden oluşmaktadır. Hakasça da ortak yazı dilinin adıdır. Kaynaklardaki bilgiler Hakas halkının içindeki çeşitli toplulukların Türkleşmiş Ket ve Samoyedler olduğu doğrultusundadır.⁷

Türk tarihinin eski çağı ile ilgili önemli arkeolojik veriler barındıran Hakasya'da yaşayan topluluğa ilk olarak coğrafyadan mülhem Abakan Türkleri adı verilmiştir.⁸ Bölge halkı ise kendini "Tadar" olarak adlandırmıştır. Ancak 1920'lerde Sovyet Rusya'nın ayrıştırma politikasının bir sonucu olarak Hakas adı gündeme getirilmiştir. Barthold'a göre Hakas adı Hsia-Chia-ssû adının Rusça çeviri yazısı dayanarak kullanıma sokulmuştur. Hsia-Chia-ssûismi Çin kaynaklarında, bölge halkını tanımlamak için kullanılmıştır. Kullanılan diğer isimler ise Ko-K'un- Chieh-ku, Chi-ku, Ho-ku-ssu şeklindedir.⁹ Kırgızlar ile yakın bağları olduğu kabul edilen Hakaslar Tie-le'lerin yahut daha sık kullanılan şekliyle Töleslerin içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Hakasya'daki geniş sahalarda yaşayan topluluklar yaptıkları ağaçta ev ve kulübelerde yaşamışlardır. M.Ö. 2 bin yılının başları ve ortası Andronovo, MÖ. XIII-VIII. Asırlar Karasuk, VII-III. Asırlar Tagar kültürleri olarak adlandırılmaktadır. En erken devirlerde bölgede yaşayan Türklerde bozkırdakine benzer bir yaylak kışlak hayatı teşekkül etmemiştir. Bozkır hayatına sonradan göç ederek geçmeye başlamışlardır. Göç etmeyen topluluklar ise Hakasya bölgesinin halklarını oluşturmuş ve Hakaslar günümüze kadar bölgede yaşayagelmiştir. Hakaslar için mühim aşamalardan biri bölgedeki yani Altay-Sayan dağlarındaki Taştık kültürüdür (MÖ. 1- MS. 5. yüzyıllar arası). Leonid Kızlasov bu dönemin önemini şu sözlerle açıklamıştır:

⁵ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Drevnie Tyurki*, Moskova: Nauka, 1967, 264.

⁶ Gabelbar Fayzrahmanov, *İstoriya Tatar Zapadnoy Sibiri (C Drevneyşih Vremen do Naçala XX Veka)*, Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2007, 105.

⁷ Mehmet Ölmez, "Hakaslar ve Hakasça", *Çağdaş Türk Dili*, sy. 96 (1996): 6.

⁸ Abdülkadir İnan, "Sagay Türkleri (Abakanlılar)", *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, 51.

⁹ Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002, 189.

¹⁰ Liu-Mau Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2011, 359.

Taşlık döneminde bu bölgede sadece iktisadî ve toplumsal değişimler, sınıflı toplum yapısı ve Altay Türkleri ile eski Hakaslarda ilk devlet teşekkülü değil ilginç etnik değişimler de meydana gelmiştir.¹¹

Bu dönemde diğer Türk halklarının aksine balıkçılık Hakaslar için oldukça bir geçim kaynağı haline gelmiştir. Diğer kuzeyli halklarda olduğu gibi balıkçılık beraberinde kendi kültürünü de getirmiştir.¹²Örneğin Vikinglerin ölülerini gemilere koymaları gibi Hakaslar da mezarlarına balık koymuşlardır. Balık bölge insanının diyetinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yapılan araştırmalara göre Hakaslar çok çeşitli olta takımları kullanıyorlardı ve Hakas nehir ve göllerinde yaklaşık yirmi çeşit balık vardı.¹³

Tarihsel sürece bakıldığında ise III. yüzyılda bölge Hsiung-nu İmparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir. Hsiung-nu İmparatorluğunun dış siyaseti sonucu olarak, diğer Töles boyları gibi gelişme imkânı bulamamışlardır. Hakaslar, Gök Türk döneminde de aynı akıbete uğramıştır. Gök Türkler, Türgişler ve Hakaslara karşı İli nehrinin orta akımlarında Beşbalık'ta P'ei-t'ing garnizonu kurmuştur. Bölge arkeolojik açıdan da Gök Türk döneminin eserleri ile doludur.¹⁴ Hakaslar siyasi olarak egemen bir devlet kuramamışlar, Uygur, Kırgız, Moğol, Cungar ve Rus hâkimiyetinde yaşamışlardır. Hakaslar 1664 yılında Rus hâkimiyetine karşı isyan etseler de başarılı olamamışlardır.¹⁵Günümüzde de hala Rusya Federasyonuna bağlı özerk bir bölge olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak İslamiyet'i kabul etmeyen Hakaslar günümüze dek Kök Tengri inancının tüm özelliklerini korumuşlardır. Bu hususiyet bilhassa Güney Sibirya Türk halklarında mevcuttur. Bu bakımdan İslamiyet öncesi Türk yaşantısının en iyi görülebileceği halklardan biridirler.

Hakaslar, siyasi olarak olmasa da kültürel alanda önemli eserler ortaya koymuştur. Özellikle kahramanlık destanları bu bakımdan önemlidir. Ay Huuçin, Altın Çüs, Hus Azıraan Altın Hus, Altın Taycı, Kara Husun, Han Mirgen bu kahramanlık destanlarından bazılarıdır. At, silah, renkler gibi unsurlar açısından incelendiğinde zihin yapısı açısından

¹¹Leonid Kızlasov, *Taştıkskaya Epoha v İstorii Hakassko-Minusinskoy Kotloviny*, Moskova: İzdatelsvo Moskovskogo Universiteta, 1960, 3.

¹²Kızlasov, *Taştıkskaya Epoha*, 186; İslam Kavas, (2018). "Viking Coğrafyası ve Vikinglerde Sosyo-Ekonomik Yapı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy. 66 (Bahar-2018): 466.

¹³ Viktor Butanayev, *Traditsionnaya Kultura i Byt Hakasov*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1996, 37-38.

¹⁴ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, 124.

¹⁵ Fayzrahmanov, *İstoriya Tatar Zapadnoy Sibiri*, 275.

bir takım sonuçlar elde edilmektedir. Özetle dönem Türk kültürünün ve zihin yapısının bir yansıması da Hakasya'da görülmektedir. Ancak yukarıda bahsedilen siyasi süreç ve coğrafi şartların yaşam biçimi şekillendirmesinin sonucunda farklılıklar da görülmektedir. Çalışmada bir kadın kahramanın destanı olan Huban Arığ'da bu bakımdan bahsi geçen yöntem ile bu doğrultuda ele alınacaktır.

2. Huban Arığ Destanı

Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türksöy'un yayımladığı Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi'nin yirmi beşinci cildi Hakas Edebiyatı'na ayrılmıştır. Nitekim bu eser, Hakas edebiyatı ile ilgili birçok çalışmada müracaat kitabı olarak gösterilmektedir. Bunun dışında Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu'nun ve Türk Dil Kurumu'nun çıkardığı yayınlar ile bu alanla ilgili boşluklar doldurulmaya çalışılmıştır.¹⁶ Esere hakkında bilgi vermek gerekirse, Hakas Türklerinin günümüze kadar ulaşan üç bin yıllık destanı *Huban Arığ* esere konu edilmiştir. Ana hat itibariyle bir çekirdek ailenin iki kuşak boyunca hayatını konu edinen "Huban Arığ" kahramanlık destanının özgün tarafı, başkahramanın kadın olmasıyla ilgilidir. Başkahraman olan Huban Arığ babasından sonra halkına kağanlık yapmakta, düşmanlara karşı korumakta, ülkeyi yönetmekte ve halkın sosyo-ekonomik durumunu idare etmektedir.¹⁷

Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ eserinde Timur Davletov, Türk mitolojisinde yer alan pek çok motiflere, tiplemelere, şamanlara, insan ve evrenin yaratılışı gibi çeşitli konulara yer vermektedir. Bu çalışmada da eserde yer alan bu konulara değinilecektir.

2.1. Motifler

Eser baktığımızda Türk mitolojisinde yer alan pek çok motif göze çarpmaktadır. Ağaç, at, ok, yay, kırk, köpek ve ateş gibi çeşitli motifler eserde yer alır. Öncelikli olarak eserde en çok değinilen motif at motifidir.

At eski Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. At, Türkler için bir ulaşım ve yük taşıma aracı; etinden sütünden, derisinden yararlanılan bir besi hayvanı ve savaş aracıdır... Türklerin beslenme, yeni yerleri keşfetme ve feth etme aracı olan at, sosyal hayat içerisinde insanın kolukanadı, kardeşi, yoldaşdır. Türk destanlarında alplar için at

¹⁶Mehmet Yılmaz, "Hakas Kadın Kahramanlık Destanlarından Huban Arığ'da Kadın Kahramanlar", *Humanities Science* 6, sy. 2 (2011): 235.

¹⁷Timur Davletov, *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, Ankara: Türksöy Yayınları, 2006, xi.

kendisinden sonra gelen en önemli varlıktır... Ata bir tür dinsel totem özelliği kazandıran Şamanist inançtır... At, kahramanın başarıya ulaşmasında en etkin güçtür. Sahibini korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır... Kahraman atını yanından ayırmaz, onu unutmaz, tanrıya yalvarırken bile atını anmadan edemez... Destanlarda yer alan atlar son derece süratlidirler. Göz açıp kapayınca kadar dağları, dereleri aşarlar. İnsan gibi anlayışlı ve duygulu olup kuş gibi havada uçan özelliklere sahiptir.¹⁸

Ayrıca destanlarda yer alan kahramanlar atlarıyla birlikte tanınırlar ve tanıtılırlar. Esere bakıldığında ise atlara büyük bir önem verilmektedir. Kahramanlar yanlarından atlarını hiç ayırmazlar, kendilerini düşündükleri kadar atlarını da düşünürler. Huban Arıĝ'ın annesi Hıyan Arıĝ eşi Kara Han'ı "Koruduğuna hanlık eden, doyurduğuna beylik yapan kara doru atlı Kara Han kocam!" cümlesi ile tanımlar.¹⁹ At o kadar büyük bir değer görür ki sahibi ile anılır.

Hakas destanlarında atlar, asıl kahramanlar kadar önemlidir. Bazen kahramanın da önüne geçerek onların yanlış yapmalarını önlerler. Bütün atlar sahipleriyle konuşur. Destanlarda ortak sıfatı "aran çula: çok yiğit, olağanüstü" olmalarıdır. Kahramanın adı atı olmadan verilmez. Atları kahramanların adları söylenirken mutlaka söylenir. Atlar, ağaçların üstünden, bulutların altından, tepeleri ova ederek, yazıları göl ederek koşarlar. Arkalarından yükselen toz göğe yükselir. Üç günlük yoldan taban sesleri işitilir. Koşmalarının etkisiyle yeryüzünü sallarlar.²⁰

Huban Arıĝ da eser boyunca atı ile beraberdir. Savaşlara beraber katılır, yer altı dünyasında kılık değiştirerek beraber inerler, Huban Arıĝ güçten düştüğünde ise atının nefesiyle tekrar güç toplar.

Huban Arıĝ ağızını açtı. Kaburgasında kanatlı kara doru at ise yanına gelerek ağızının içine soluğunu üfledi. Öteye geçmek üzere olan zavallı alp kızın vücuduna sıcaklık yayıldı, katı zırhları patlayıp parçalandı.²¹

Alıntıdan da görülebileceği üzere Huban Arıĝ'ın atı kaburgalarında kanatları olan mitolojik bir attır. "At şamana göğe çıkma imkânı verdiği için çoğu kere kanatlı olarak düşünülmüştür".²² Bunlara ek olarak bu at gerektiğinde don değiştirerek farklı kılıklara

¹⁸Necati Gültepe, *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Resse Yayınları, 2012, 591-593.

¹⁹Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 8.

²⁰Bkz. Ekrem Arıkoğlu, *Hakas Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, 16.

²¹Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 218.

²²Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 1999, 155.

girebildiği ise şu şekilde görülmektedir: “Kızıl kır at kızıl kuma dönüşerek kızıl çiçek, kızıl ipek gibi etrafa yayılıverdi”.²³

Ok da eserde geçen önemli motiflerden biridir. Ok-yay motifi destanlarda sadece savaş aracı olarak geçmemiş. İkel çağlarda Türk toplum hayatının en etkili savaş silahı olan ok ve yay da Türk toplum geleneğinde giderek savaş silahı olmanın üstünde Türk üstünlüğünü ifade etmiş, sembol haline gelmiştir. Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanır.²⁴

Eserde de yer alan büyülü bir ok olan hosto yer alır. Bu ok belli bir mühlet verilerek atılmalıdır. Yoksa hosto, “kara yerin altını tamamen yok ettikten sonra da yerin üstüne çıkacaktır. Yer üstünü de topyekûn kırıp, en sonunda güzel yurduna dönecektir”.²⁵

Ağaç ise eserde yer alan diğer bir önemli motiftir. Eski Türk inanışlarında ağaç kutsal sayılmaktadır. Hatta öyle ki ağaçtan türemeyeyle ilgili efsaneler de ortaya çıkmaktadır. Türk mitolojisinde ise ağaca yüklenen anlam şu şekildedir:

Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın ağacı gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. Türk destanlarında ağaç motifi üç yönüyle ele alınır: Sığınak (Oba), Ana ya da Ata, varlığı, devleti temsil eden sembol İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı ağacın gölgesinde barındırmıştır.²⁶

Esere bakıldığında da kayın ağacı kutsal sayılmaktadır. Nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır: “Baksanıza öz halkınızın geleneğindeki Pay Kayın ağacı inamışına! Bu ağacın adındaki zengin anlamına gelen Pay sözcüğünün esas anlamı kutsal demektir, bu ise kutsal kayın ağacı demek oluyor”.²⁷

Kayın ağacının Türk mitolojisi ile masallarındaki yeri, çok bambaşkadır. Yalnız Ortaasya’daki kayın ile Anadolu’da kayın denilen ağaç arasında ayrılık vardır. Ancak her ikisi de birbirine benzerler. Orta ve Kuzey Asya’daki kayın, (al.Birke), Anadolu’da yoktur. Anadolu’da *karaağaç* adı ile anılan ağaca, (a.Buche), kayın denilir.²⁸

²³Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arış*, 125.

²⁴Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 594-595.

²⁵Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arış*, 55.

²⁶Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 589.

²⁷Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arış*, 305.

²⁸Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.1., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 608.

Hakaslar, “İmay Toyı” adını verdikleri törenlerde kullandıkları ağacı, tören bittiğinde götürüp ormana dikerlerdi. Eğer bu ağaç kurumazsa, adına tören yapılan kadının ailede çocuklarının dünyaya geleceğine inanılırdı. Hakasların geleneksel görüşlerinde ağaç, aynı zamanda “insan”, “insanın canı” ve “soy” anlamlarıyla da bağlantılıdır.²⁹

Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Bu motif, kahramanlar etrafındaki gücü temsil eder. Kırk sayısı bazen eşya ve davranışları sınırlar. Kırklar motifi ile görünmez âlemden gelen koruyucu, güç verici, kutsallığa erişmiş şahıslar ifade edilir.³⁰ Eserde de çoğunlukla kırk sayısı hemen hemen her yerde geçmektedir. Cansız varlıklardan canlı varlıklara kadar hepsini nitelemeye kullanılmaktadır: “Alp kişi Kara Han yere gayretle bastığında kırk kapılı kara kayanın kırk kapısı da açıldı. Kırk kayadan kırk oğlan çıkıverdi”.³¹ “Kırk kat yerin altına inip kırk yıl dolduğunda azat edeceğin Han Hartığa ağabeyinle buluşmak üzere vardığında, yanında kırk kulaç uzunluğunda kemendi de götürmeyi unutmayasın”.³²

Köpek, Türklerde kurt veya kartal gibi ulusal bir sembol değildir. Şamanizme göre köpek yeraltına inerken kullanılır. Köpeğin tanrı, ata veya türeme sembolü olması daha çok Moğol, Tibet ve Çin kültürüyle ilgilidir. Fakat çeşitli Türk topluluklarında bazı efsanevi köpekler de yer almaktadır.³³ Esere bakıldığında ise dikkati Altın Tüylü Ak Köpek çekmektedir. Altın tüylü Ak köpek efsanevi özelliklere sahip olan, yeri geldiğinde insan diliyle konuşan, kılık değiştiren ve alp kişi özellikleri taşıyan bir köpektir. Güçlü, savaşçı ve hızlı olması gibi çeşitli yönleriyle öne çıkan Altın Tüylü Ak Köpek, alp kişiler zor durumda kaldıklarında yardımlarına koşar.

Şimşek gibi hızlıydı Ak Köpek. Yel gibi esiyor, kasırğa gibi dönüyordu. Cesur yürekli ak köpek, yer-toprağın üstünde, altı-yedi kez dönen, dolaşan yirmi kardeşin, yirmi oğlanın en sonunda arı canını almayı başardı. Bununla birlikte Altın Tüylü Ak Köpeğin mücadelesi yıldırım gibi geçti, bundan dolayı da eline kan bulaşmamış, eteğinde iz kalmamış denilebilirdi.³⁴

²⁹Celal Beydili, *Türk Mitolojisi*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2015, 27.

³⁰Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 590.

³¹Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 43.

³²Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 25.

³³Bkz. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, 179.

³⁴Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 46-47.

Eserde yer alan unsurlardan biri olan ateş, Türkler tarafından kutsal sayılmış ve saygı görmüştür. Öyle ki, eski Türklerde tapınaklarda ve evlerde ateş yakıp söndürmemeye dikkat edilirdi. Ateş şamanist inanca göre kutsal sayılırdı. “Şamanlar birer Tanrı sayılan dedelerin ve büyük anaların ruhuna da (od Ata) ve (od Ana) derlerdi. Bazı Şamanistlere göre ateşi (od Ana) yaratmıştır”.³⁵ Şamanist inançta kutsal sayılan ateş eserde şu şekilde dile getirilmektedir:

Kara Han, Hıta Arıĝ’ın ulu evini yerle bir etti, onları ulu ateşin kutsal arındırma gücüne teslim etti. Kara yerde yanan alevli od kara uzaya kadar yükseldi. Kara is, etrafa yayılıp, ayın, güneşin gözünü kapattı. Ateş altındaki ulu ev tamamen yandığında, ulu yel kül ve hıbını kara uzaya doğru alıp götürdü.³⁶

Şamanist inançta ateşin od Ana tarafında yaratılma inancı eserde şu şekilde kendini göstermektedir: “Ardından ateşler yakıldı, Ateş Ana ruhu ve şanlı ataların anısına yemekler ateşin içine konuldu, bölgedeki dağ, orman ve suyun yüce ruhlarına minnet adına ak süt ateşe ve etrafa serpiştirildi”.³⁷

Ögel, Türklerin ateşe saygı duymasının bir tapınma olmadığını, aslında ateşe saygının bir yönünü de Tanrı ile ilişki kurma çabalarının bir göstergesi olarak varsayar.³⁸

Yukarıda sözü geçen alıntılardan da anlaşıldığı üzere ateş kutsal sayılmaktadır, çünkü ateşin arındırma ve temizleme gücünün var olduğuna inanılmaktadır.

2.2. Özel Tipler

Tip, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan ve bazı sabit özelliklere sahip karakterdir. Tip toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder. Türk destanlarında görülen örnek tip “alp” tipidir. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayan bu ad verilmez... Kişilikleri ve davranışları ile bir ülkenin peşinde olan Alpler, kişisel tutkularının üstünde topluma mal olmuş kişilerdir.³⁹

Eserin ise başından sonuna kadar alp tipine pek çok örnek verilmektedir. Huban Arıĝ’ın babası Kara Han, Huban Arıĝ’ın amcası Han Hartıĝa, Sarıĝ Sayın, Ay Mirgen, Gün Mirgen, Kaan Hıs ve Sarıĝ Tamcıl gibi çok sayıda alp yer almaktadır. Alplerin

³⁵Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Mitologya Yayınları, 1992, 167.

³⁶Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 50.

³⁷Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 94-95.

³⁸Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 669.

³⁹Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 598.

özellikleri ise savaşçı ruhta ve yapıda olmaları, yurtlarındaki halklarını tok ve huzurlu yaşatmak istemeleri, yardıma ihtiyacı olanlara koşmaları, korkusuz ve cesur olmalarıdır. Huban Arıĝ'ın babası Kara Han'a örnek vermek gerekirse:

Kara Han köye doğru yöneldi, kendisini selamlayan halka saygısını sunarak esenlikler diledi ardından büyük küçük demeden herkesle konuştu, onların konuştuklarını unutmamak üzere zihninde tekrar etti. Atsız kişiyi atın en iyisine bindirdi, giysisiz kişiye akıl danışıp giysinin en güzelini giydirdi, aç kalanları aşın en lezzetlisiyle doyurdu. Yerli halk Kara Han'ı gördü, sevindi, yaptığı iyiliklerden ötürü minnettarlığını sundu, övgüler yağdırdı.⁴⁰

Alıntıdan da görüldüğü üzere Alpler lider konumunda bulunmaktadır ve yönettikleri halka karşı sosyal sorumlulukları vardır, halkını doyurmak, giydirmek vb., bunlara ek olarak yönetici konumunda da bulduklarından halkının güvenliğinden de sorumludurlar.

Eserde en çok dikkati çeken bir diğer tip ise kadın tipidir. Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. Destanlardaki kadın tipinde karı koca sevgisi ve kocaya bağlılık ön plandadır. Kadınlar, çoğu kez erkekler gibi savaşçı ve onun imdadına yetişecek kadar cesaretlidir... Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir. Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur.⁴¹ Eserde de erkek kadar güçlü, savaşabilen, erkeklerin yokluğunda halkına liderlik edebilen ve halkını koruyan, analık ve kadınlık vasıflarıyla da öne çıkan kadın tipi yer almaktadır. Bu kadın tipi çoğunlukla da Alplik özellikleriyle var olmaktadır. Eser boyunca yiğitlik gösteren kadınlara alp kız denmektedir. Eserde ise en tipik örneği eser kahramanı Huban Arıĝ'dır. Kara Han'ın yokluğunda doğan Huban Arıĝ hem çok güzel hem de çok güçlü bir alp kızdır. Babası ölünce halkının yönetimini devralmış, halkına ve kendisine zarar vermek isteyen herkesle savaşmış ve hünelerini göstermiştir. Babası gibi giyimsiz kişileri giydirmiş, atsız kişiyi atın en iyisine bindirmiştir. Devlet işlerini ise adil bir biçimde yürütmeye başlamıştır.⁴² Sadece halkının sosyal konularıyla ilgilenmemiş gerektiğinde savaş meydanlarına çıkıp gücünü de şu şekilde göstermiştir:

Bunun ardından dövüş başladı bu ikisi arasında. Yedi güne ulaştılar, ancak ikisi de sağlam çıktı, taş ve yere düşmeden. Dokuz güne çıktılar, ancak yine de kaymadı kimsenin ayağı.

⁴⁰Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 13.

⁴¹Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 603-604.

⁴²Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 152.

Dokuzuncu gün de geçince irinli kız kara hatunun pahalı ipek gömleğini kaptığı gibi paramparça etti ve “Tamam, şimdi ulu alp kişiye karşı konuştuğumu çok iyi anladım. Ancak senin de halkın içinde zayıf ve güçsüz düşen kişileri baskı altına alarak üzerlerinde zorbalık kurmaman için arı canına ulaşacağım” diyerek kara hatunu kara uzaya kadar kaldırarak sırtını altı, belini beş yerinden kırılacak biçimde yere vurdu. Kara hatun bu darbeden ayılamayıp öteye geçti, ölü bedeni ise yırtık gömlekle haliyle ortada kaldı. Daha sonra da birden kayboluverdi.⁴³

Huban Arığ’ın dövüşleri dokuz güne kadar ulaşır, karşısındaki kişinin arı canına ulaşmadan o kişinin peşini bırakmaz. Ayrıca o kadar güçlüdür ki yakaladığı kişiyi uzaya kadar kaldırabilir. Görüldüğü gibi güçlü, gözü kara, savaşçı ve lider bir alp kız tipi çizilmektedir.

2.3. Tanrı, Kader, Ahiret İnancı, Ölüm, Yeniden Dirilme ve Don Değiştirme

Türklerin Tek tanrı inancında olduğu, elde olan malzemelerle tasdik edilir. Ayrıca araştırmaların büyük çoğunluğu Türklerin Tek Tanrılı olduğu görüşünde birleşirler... Türk Mitolojisinin ana konusu olan Gök Tanrı dinî’dir... Her şeyin fevkinde duran Gök Tanrı, bütün ruhların ve koruyucuların hâkimi, evrenin mevcut olma kaynağıdır. Tanrıçılık, dinî mitolojik sistem gibi eski Türklerin dış ve iç âlemlerini tanzim eder. Konar-göçer Türkten, kağana kadar her bir insan, yaptığı bütün iyi ve kötü işlerine göre, yalnız Tanrı’ya hesap verir, gerçek yardımı da ondan beklerdi... Türk ve Turan milletleri Gök Tanrı’ya farklı şekillerde adlandırmışlardır. Tanrı, Teniri, Tenre, Tenri, Tangri, Tengeri, Tigrir, Deer, Teyri, Tenir, Tenger, Tengeri gibi çeşitli şekillerde Gök Tanrı’ya seslenmişlerdir.⁴⁴

Hakas Türklerinin eski inanışlarında da bir Tanrı inancı vardır. Esere bakıldığında Tanrıya büyük önem verildiği görülmektedir. Tanrıya karşı gülmek suç sayılmış, Tanrı’nın hoşnutluğu kazanılmak istenmiştir. Eserde inandıkları ulu varlığa hem Tanrı hem de Tengri adında seslenmektedirler. Ulu Tanrı’ya karşı gelmek onun gazabını üzerine çekmek demektir. Tanrının cezası ise ona karşı gelen kişiyi, kimsenin ayak basmadığı, güneş ve ay yüzü görünmeyen bir dağın gölgesinde yaşamaya mahkûm etmektir.⁴⁵ Tanrı sadece cezalandırma işlevi görmemektedir. Savaş zamanlarında da Tanrı’ya dua etme ve ondan yardım etme isteği şu şekilde duyulmaktadır: “Yerli halk

⁴³Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 306-307.

⁴⁴Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 401-411.

⁴⁵Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 15.

artık bu savaşa dayanamaz noktaya gelmişti, sabredecek gücü tükenmek üzere olduğundan haykırıyor, kadınlar ise Han Tengri'ye tapınıyorlardı".⁴⁶

Eserde dikkati çeken bir diğer unsur ise yazgıya inanmalarıdır. "Türk mitolojisinde kader ve kısmet kesin olarak belirlenmiştir.⁴⁷ Kuzey Türk destanlarında henüz gelişmemiş halk inanışları ağır basmaktadır. Bir Altay destanında oğlanın eline kaderi, ak yazı ile Tanrı tarafından yazılıyordu.⁴⁸ Bir Kırgız destanında ise yiğidin ölümü atının alnına yazılmıştır."⁴⁹Eserde bakıldığında ise, yazgı ise bir kitabın içinde yazılı olarak bulunmakta, kişinin geleceği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Alp kız Huban Arıĝ'ın iki kardeşi Ak Öleğ ile Gök Öleğ ablalarının ölümünden sonra evlerine geldiklerinde Huban Arıĝ'ın altın kitabının içinde yazgılarını yazılı bulurlar. Tanrı tarafından yazgıları ise şu şekilde yazılmaktadır:

Altın Kris'in Ak ölen oğlu,
Alt dünya'nın kırk kat altındaki
Kara Moos'un ülkesinden
Kızıl ipek gömleğinin eteğine sarıp getirdiği
Altın Han'ın kızı Altın Sabah'ı*
Alıp evlenerek yaşamak üzere yaratılmıştır.
Altın Kris'in Gök Öleğ oğlu ise,
Biten otun solmadığı,
Ölen kişinin çürümediği,
Besleyen atasını bilmeyen,
Emziren anasını tanımayan
Evrende tam öksüz olarak büyüyen
Altın Harlıh** kızı
Alıp evlenmek üzere yaratılmıştır.
Yaşamları onlarla birlikte olması için
Yaşları da denk yazılmıştır.
Tanrı tarafından belirlenen evlilik kesin olur,
Yaratan tarafından yazılan yaşam yerini bulur.⁵⁰

⁴⁶Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 173.

⁴⁷ Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2. Cilt, 739.

⁴⁸ V. V. Radlov, *Proben...*, I, 19, Altay destanından, Akt. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.2., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 739.

⁴⁹Proben, III, s. 252/296: Birinci sahife numarası (s. 252), metne; ikincisi (s. 296) ise, tercümeyle aittir, Akt. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.2., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 739.

* Çadırın sıcaklığını koruyan keçeden yapılan çatı örtüsü.

**Şaman davulu olan tüürde tasvir edilen mitolojik bir kuş.

⁵⁰Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arıĝ*, 389.

Hemen hemen her toplulukta olduğu gibi Türkler de öldükten sonra bu dünyadakine benzer bir hayat yaşayacaklarına inanıyorlardı... Geleneksel inançtaki Türkler ölümü, ruh ve canı ifade eden “tin”in bedenden çıkması biçiminde anlamışlardır. Türklerde ölümden sonra tekrar doğum ve hayatın devam edeceğine olan inanç yer yer onların ölüyü mezara koyuş şeklinde de kendini göstermiştir. Mesela; gömme olayını ana rahminin bir sembolü olan mağaraya ve toprağa başı ve ayakları içe bükey cenin gibi yerleştirme olayını yeniden doğuşun ön hazırlığı olarak düşünmüşlerdir.⁵¹ “Ölüm çeşitli nedenlerle gerçekleşiyordu. İnanılan Tanrı’ya karşı gelmek, kötü ruhların ve büyücülerin uğraşları, kut’un veya tinin yitirilişi gibi değişik olaylar ölümün nedeni sayılıyordu”.⁵²

Esere bakıldığında da ölüme ve ölümden sonra başka bir dünyaya geçildiğine inanç yer almaktadır. Alt, orta ve üst dünyadan oluşan evrenin alt katı ölümlerin yaşadığı kısımdır. Ölümlere ait olan, bir daha dönülmek üzere gidilen Üzüt ülkesine henüz geçmeyen ruhlara sürün denilmektedir. Sürünlerin üzüt ülkesine geçmediği müddetçe kurtarıma ve de yeniden hayata döndürülme olanakları vardır. Fakat üzüt ülkesine geçen bir sürünün Orta Dünya’dan tamamen ayrıldığına inanılmaktadır. Eserde yer altı dünyası şu şekilde anlatılmaktadır:

Ak bulutun üstüne çıktığında Huban Arığ, kara yere doğru baktı ve dokuz günde bile yüzerek geçilmez ulu bir nehrin kıyısında yerli halkın sinek gibi kaynaşmakta, karınca gibi çalışmakta olduğunu gördü. Tahtadan yapılan bir sandalla karşıya geçmekteydi bu insanlar. Ancak bay kişilerin sandalla karşı kıyıya geçtikleri, yoksul kişilerin ise nehri geçemediklerini, ağlaştıklarını ve ağıtlar yaktıklarını da gördü... Kara Üzüt ülkesinde dokuz kara kız, gece bekçilik, gündüz gözetmenlik yapıyorlardı. Ölen kişilerin sürünlerini denetleyerek Ak Üzüt ülkesine yolluyorlardı. Dokuz kara kız bu kara yerdeki her şeyden haberdardı, her şeyi biliyorlardı... Esas sorun Ak Üzüt ülkesini geçebilmekte. Ak Üzüt’ün dokuz oğlu ve dokuz kızının bildikleri yerin altındaki yedi Erlik’ten yedi kat üstündür... Yer-toprağın ücra yerinde, kara uzayın en uç yerinde kara yerden yanan alev uzaya dek yükseliyordu... Sonu görünmüyordu kuyruğun. Sırası gelen ilerliyordu... Alp yiğit Huban Arığ ölen kişilerin yargısının gerçekleşmesini tam bir teslimiyet içinde bekleyen sürünlerine baktığında, babası alp kişi Kara Han’ın da kuyrukta durduğunu ve yargı sırasını beklediğini gördü.⁵³

Yer altı dünyası sarı, kara ve ak olmak üzere üç üzütten oluşmaktadır. Her bir ülkenin girişinde kız ve erkek bekçiler gelenleri karşılamaktadır. Yerin altı bazen bir nehir

⁵¹Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 447-452.

⁵²Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, 132.

⁵³Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 129-134.

bazen de yanan alevlerle tasvir edilmektedir. Buralardan geçen sürünler artık sıralarında yargılanacakları zamanı beklemeye başlamaktadırlar.

Ölüm ve yeniden dirilme de eserde sıkça geçen bir ögedir. Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi, Şamanist inançta ve İslam dininde tipik menkıbeler halinde anlatılmaktadır.⁵⁴ Eserde sadece insanların değil hayvanların da ruhları vardır. Her türlü sıkıntıda kendisine yardımcı olan Altın Tüylü Ak Köpek üçüncü defa hayatı yitirince Huban Arığ kendisini geri getirmek üzere Alt Dünya'ya iner. Altın Tüylü Ak Köpeği oradan kaçıtır ve yeniden dirilmesi için sırayla şu işlemleri yapar:

Huban Arığ, sırtındaki Altın Tüylü Ak Köpeğin sürününü büyük bir dikkat ve titizlikle yere yatırdı. Ak otun başını bir araya getirip, imden* üstün em yaptı. Gök ot başlarını toplayıp, iyileştirici iksirden daha iyi bir iksir hazırladı. “Ölen alp yiğidi, altmış yıl sonra döndürmekteyim. Er yiğidi elli yıl sonra geri getirmekteyim” diyen Huban Arığ emini koyup tedavi etmeye, iksirini koyup alp yiğidi diriltmeye başladı. Çok uğraştıktan sonra Altın Tüylü Ak Köpek alp yiğidi diriltmeyi başardı. Altın Tüylü Ak Köpeğin oldukça zayıf düşen vücudundaki damarlarında kan yeniden koştı, yalnızca derisi kalan vücuduna et yeniden doldu.⁵⁵

Eserde yer alan önemli bir mitik unsur ise don değiştirmedir. İnsanlardan hayvanlara kadar her canlı farklı kılıklara istediği şekilde girebilmektedir. Yeri geldiğinde Altın Tüylü Ak Köpek alp yiğit kişiye dönüşür ve kişi diliyle konuşur⁵⁶, bazen altmış çatal altın boynuzlu ela boğa don değiştirerek pulan geyiğine dönüşür⁵⁷, bazen de Huban Arığ bir şahine dönüşürken, atı ise kızıl kumlara ve çiçeklere dönüşür.⁵⁸

Genel olarak söylemek gerekir ki, şekil değiştirme, genelde Hakas destan kahramanlarının, özelde ise Huban Arığ'ın en belirgin vasfıdır. Kahramanın yeraltına, yerüstüne gitmesi, ölüleri diriltmesi, büyü yapması vb. yeteneklere sahip olması da tıpkı şekil değiştirmede olduğu gibi şamanik özelliklerdir. C.M. Bowra, Heroic Poetry isimli eserinde bu tip destan kahramanlarının menşesini “kahraman şaman tipi”ne bağlar. Ona göre, kahraman tipinin prototipi ritüellerin icracısı şaman veya rahiplerdir. Bu prototipler, fiziksel güçle değil, büyü yolu ile olağanüstü güçlere ulaşmışlardır. Destanlardaki kahramanlar ise bu şamanların uzantıdır. Şaman kahramanlar birçok bakımdan daha

⁵⁴Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 556.

⁵⁵Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 144.

⁵⁶Davletov, 48.

⁵⁷Davletov, 71.

⁵⁸Davletov, 125.

sonra ortaya çıkan olağanüstü güce sahip insan kahramanlardan üstündür. Çünkü onlar bütün dünyayı kontrol edebilecek sihrî bilgiye sahiptir. Şaman kahramanlar döneminden saf kahramanlık dönemine geçilirken ortaya çıkan destan kahramanları her iki dönemin özelliklerini de yansıtırlar. Bowra'ya göre şaman kahraman tipinden sonra ortaya çıkan destan kahramanı tipinin en belirgin vasfı, onun fiziki bakımdan diğer insanlara göre olağanüstü bir güce sahip olmasıdır.⁵⁹

2.4. Şamanlık

Bütün yönleri ile Şamanlık, eski Türklerin yalnız inanç sistemini değil, aynı zamanda felsefesini de oluşturur. Eski Türk felsefesi de Şamanların gizemli bilgileri temelinde biçimlendirilmiştir... Şamanlığın felsefesi de doğa hadiselerine ve doğaüstü varlıklara bağlanmaktadır; Şaman felsefesine göre evrenle dünyamız, makro-kozmosla mikro-kozmos arasında ebedî, ezeli bir denge vardır. Bu dengenin bozulması felakete neden olur. Bütün gizli bilimlerle, deneyimlerle donatılmış Şamanın başlıca görevi bu dengeyi ve düzeni korumaktır... Şaman bir fert gibi doğa ile cemiyet, maddiyat ile maneviyat, reel âlemlerle öteki dünya, toplumla ruhlar arasında bir medyatördür. O, kozmik bilgileri yaşatan ve bunu insanlara ileten kişidir.⁶⁰ Sibiryaya ve Orta Asya şamanizminin bir üstünlüğü vardır: Dünyanın geri kalan yerlerinde dağınık ve yayıncı olarak rastlanan öğelerin –yani “ruhlarla” özel ilişkilerin; sihirli uçuşa, Göğe çıkışa, yeraltına inişe, ateşe egemenliğe olanak veren esrime yeteneklerinin, vb.- bu bölgede, kendine özgü teknikler devreye sokan özel bir ideoloji içinde bütünleşmiş biçimde yer aldığı bir “yapı” olarak kendini göstermesi...⁶¹

Şamanizm, milattan önceki devirlerden beri İç Asya ve Orta Asya'da, şaman ve kam adı verilen din adamları ile gerçekleşen inançlar bütünü olarak görülmektedir. Sadece eski Türk inançlarında değil farklı kıtalarda ve toplumlarda da görülmektedir. “Erken devir ve Türklerinde ve onların komşularında, Şamanizm, çok daha eski çağlardan gelen totemist inançlar, ata kültleri, hayvan kültleri, doğa kültleriyle birlikte görülmektedir”.⁶²

⁵⁹C. M. Bowra, *Heroic Poetry*, Londra: Macmillan, 1952, 505.

⁶⁰Gültepe, *Türk Mitolojisi*, 526-527.

⁶¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014, 27.

⁶²Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, 17.

“Varlığına inanılan ruhlar ve tanrılarla insanlar arasında aracılık yapan din adamlarına şaman adı verilmektedir”.⁶³ Şamanların hastaları iyileştirmek, ölen insanların ruhlarını öteki dünyaya götürmek, gelecekte haber vermek gibi çeşitli görevleri vardır. Esere bakıldığında ise kamlar karşımıza gelecekte haber veren görevleri ile ortaya çıkmaktadırlar. Evrende tek yaratılan dokuz tür sahibi olarak tanımlanan Tolğay Kam’ın giydiği kipi (üst giysisi) gümüş gibi parıldamakta, etrafında dikili çalamalar (çaput parçaları) ise dalgalanmaktadır. Ön taraftaki giysisinde altmış altın çalama, arka kısmında ise elli gümüş çalama parıldamaktadır.⁶⁴ Yer altında Tolğay Kam ile karşılaşan Huban Arığ için kam ayinine başlar. Ulu Tolğay Kam dokuz türünü birden çalmaya başlar ve büyük bir güreleme çıkar, yer yerinden oynar, dağlar sarsılır. Türden yayılan sesler doksan ülkeye ulaşır. Korkan hatunlar Han tanrıya yalvarmaya başlar. İlkinden yedinci türe kadar kalmama esnasında hiçbir şey söylemez. Sekizinci ve dokuzuncu türünde ise birtakım kehanetlerde bulunur görebildiği kadarıyla.⁶⁵

Buna ek olarak kadın şamanlara da değinmek gerekmektedir. Çünkü eserde Huban Arığ’ın Altın Tüylü Ak Köpeği diriltmek için yaptığı ilaçlar ve tekrarladığı sözler ile onun da aslında bir tür Şamanlık yaptığını söylemek mümkün olabilir. Fuzuli Bayat’ın da “Kadın şamanların iyileştirici gücü, bazen ölümü yaşama çevirme olarak betimlenmektedir.”⁶⁶ sözleriyle bu görüş desteklenebilir. Çünkü burada Huban Arığ hem birtakım otlarla iksirler hazırlayıp şifacılık yapmıştır hem de birtakım sözler söyleyerek hayata döndürme ritüelini gerçekleştirmiştir.

2.5. Dünya ve İnsanın Yaratılışı

Türk mitolojisinde öne çıkan konulardan biri de evren ve insanın yaratılışıdır. Hemen hemen bütün kültürlerde ve kozmogenik metinlerde, ilk başlangıç hep kaos olmuştur. Bazı kültürlerde yaratıcı başlangıç su iken diğer kültürlerde bu unsur boşluk ya da karanlık olabilmektedir. Kaos ile ilk su aynı şey gibi görünmüştür. Kozmogenik metinlere göre, evren kaosun kendisinden türemiştir. Kozmogonik düşünce doğa ve insanı birbiriyle ilişkilendirir. İnsan da yaratılışın unsurlarından yaratılmıştır.⁶⁷

⁶³Çoruhlu, 61.

⁶⁴Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 351.

⁶⁵Davletov, age. 352-354.

⁶⁶Fuzuli Bayat, *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010, 105.

⁶⁷Beydili, *Türk Mitolojisi*, 332.

Dünyanın çeşitli katlardan meydana geldiği inancı mevcuttur. Su, ateş, toprak ve hava dünyayı oluşturan unsurlardır ve dünyanın yaratılışı ise altı gün sürer.⁶⁸ Bazı araştırmalarda ise dünyanın varlığı şu şekilde dile getirilmektedir:

Çeşitli araştırmacılara göre, Türkler Çinlilere benzer şekilde, yeryüzünü bir dikdörtgen veya kare biçiminde tasarlıyorlardı. Bu dörtgen içerisinde var olduğu düşünülen daire ise gökyüzünü temsil ediyordu. Bu şeklin merkezinde kutsal olarak kabul edilen bir dağ (Ötüken Dağları, Kan-Tengri, Altun-Kiş (Altın Orman) gibi isimlerle anılan dağlar) ve çeşitli katlara ayrılmış gök ile yeri birleştiren Dünya Ağacı bulunuyordu.⁶⁹

Eser dünya ve insanın yaratılışının anlatımı ile başlar. Önce dünya sonra insan yaratılır. Çok fazla insanın yaratılışı hakkında bilgi verilmese de eserde dünyanın ve insanın yaratılışı şu şekilde anlatılmaktadır:

Üzerinde yaşadığımız dünyanın damarlarını ilk kez oluşturduğu, büyük ağaçların köklerini toprağın derinliklerine doğru uzattığı, yüksek dağlarda demirin ilk kez işlenmeye başladığı zamanlardı. Dağlarda karla kaplı ve erimeyen dorukların oluşması, ak denizlerin akmaya başlaması, ak dumanların ayın gözlerini bile kaplayacak biçimde dünyanın dört bir yanına doğru yayılması, güneşin yeryüzünü ısıtarak aydınlatmaya, ayın geceleri gümüşü ışıklara boğmaya başlaması işe bu zamanlara denk gelmişti. O uzak günlerde insanlar burunlarıyla nefes almaya, ayağa kalkıp yürümeye başlamış, ilk toplumlar ortaya çıkmıştı... Kepçeyi çekmek sûretiyle göller oluşmuştu, büyük kaşıkla kazanın dibi karıştırılmış, yerli halk da tarihte ilk kez çalışmaya başlamıştı. Altın yapraklı kutsal kayın ağacı yüksek sıra dağların yamaçlarında görkemle büyüyor, kuşlar kanatlarını çırparak uçuyordu.⁷⁰

Türk mitolojisinde evrenin yaratılışındaki önemli unsurlardan dağ ve ağaç bu eserde de yer almaktadır. Türkler için kutsal sayılan kayın ağacı ise evrenin oluşumunda dikkati çekmektedir. Evrenin aynı şekilde üst, orta ve alt dünyalardan oluştuğuna inanılmaktadır.

2.6. Renkler

Eserde renkler dikkati çeken önemli bir unsurdur. Çünkü hemen hemen her cümlede kara ve ak renkleri geçmektedir. “Kara, Ak’ın karşıtı olarak Türk halk inançlarında Türkler Müslüman olmadan evvel vardı ve hala vardır. Anadolu Türklerinde olduğu gibi Türk Dünyasının diğer kesimlerinde de yaşamaktadır. Halk inançlarımızın

⁶⁸Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, 90-98.

⁶⁹Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, 90.

⁷⁰Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, 5-6.

devamlılığını göstermesi itibariyle önemli bir kültür kodudur”⁷¹ Eserde alp kişilerin isimlerinden başlayarak yer, gök ve hayvan isimlerine kadar sayısız yerde geçmektedir. Kara Han, Alp Kara Martha, Alp Kişi Kara Mükke gibi pek çok alp kişinin adının başında yer almaktadır. Yaşar Kalafat isimlere kara renginin verilmesini şu şekilde açıklamaktadır:

Bir diğer tespit de ise, “Kara” ile Türk Hakanları arasında münasebet kurulurken; “Çin kaynakları bize Türk hanlarının adlarının ve unvanlarının özellikle tarihin erken dönemlerinde şatafatlı ve guru okşayıcı değil de kabaca tasvir edici olduğunu ve “Yüce”, “Haşmetli” v.s.den ziyade Kara; Şişko, evde oturan gibi manaları olduğunu hatırlatmaktadır...” demektedir. Adeta günümüzde, “Yüzün Ak Olsun”un karşıtı olarak “Yüzün Kara Olsun” denilmesi gibi.⁷²

Esere bakıldığında ise Yaşar Kalafat’ın aksine yiğit olan ve gücünü savaş meydanlarında gösteren kişilere kara ismi verilmektedir. Doğa varlıklarına ise eserde şu şekilde kara sıfatı eklenmektedir:

Oysa bir zamanlar yerin kırk kat aşağısında bulunan Kara Deniz’in kıyısında zirveleri kara kar gibi parlayan bir dağın eteğinde yaşayan, kırk oğlu ve kırk kızı olan, kırk göğsü bulunan, kırk batman çeken Hitay Arığ ile dövüşüp kırk yıllık mühlet vererek onu kara kayaya baş aşağı bağlamıştın.⁷³

Ayrıca kara yer altına dair kavramlarda da kara rengi şu şekilde görülmektedir: “Nitekim Kara Üzüt ülkesinden de bekçi olan dokuz kara kız, birer kara şahine dönüşüp, kara uzaya çıktı, alp kişi Huban Arığ’la dövüşüp, savaşımaya başladı”.⁷⁴

Ak ve gök, kara gibi çoğunlukla değinilen diğer renklerdir. Ak rengi, kara rengine göre daha kutsal sayılmıştır. Esere bakıldığında da bu görüşü doğrulamak kısmen mümkündür. Yer altına dair nitelermelerde çoğunlukla siyah renge başvurulur. Ak ise daha yerle ilgili olan kavramlarla yer almaktadır. Ak ve gök renkleri eserde şu şekilde geçmektedir:

Ben de boz at atlı alp Ak Han’ın altmış çatal boynuzlu altmış ineğinin gece bekçisi, gündüz koruyucusu ela boğayım. Bu ülkeye aya kadar yükselen ak karlı, gök karlı dağ doruklarını aşarak, üstün güçte alp yiğit çok geldi, ancak bunlardan ata yurduna dönen kimse olmadı.⁷⁵

⁷¹Yaşar Kalafat, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Ankara: Berikan Yayınları, 2012, 25.

⁷²Kalafat, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, 19-20.

⁷³Davletov, *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*,1 0-11.

⁷⁴Davletov, 141.

⁷⁵Davletov, 21.

Sonuç

İncelenen destanda görüldüğü üzere mitik motifler, alp ve kadın tiplmeleri, tanrı, kader ve ahret inancı ile yeniden dirilme, don değiştirme, şamanlık ile insan ve evren anlayışı ele alınmıştır. Öncelikli olarak eserde yer alan mitik unsurlar üzerinde durulmuştur. Ağaç, at, ok, yay, kırk, köpek ve ateş eserde yer alan öne çıkan motifler olmuşlardır. Bu motiflere Türk mitolojisinde kutsal anlamlar yüklenmiştir. Esere bakıldığında da bu motifleri aynı şekilde eser kahramanlarının saygı duyduğu ve kutsal saydığı görülmüştür. Farklı olarak Türk mitolojisinde köpek motifi her ne kadar kutsal bir varlık olarak yer almasa da bir Hakas destanı olan bu eserde kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Ateş de şaman inancında yer aldığı gibi arındırma gücünün olduğuna inanılan kutsal bir varlık olarak görülmüştür. Alp ve kadın tiplmelerine de yer verilmiştir. Halkının karnını doyuran, onu koruyup kollayan, iyi bir soydan gelen alp kişiler eserde bolca yer alır. Alplerin yanı sıra alp kişi özellikleri gösteren kadınlar da yer almaktadır. Sadece erkekler değil kadınlar da savaş meydanlarında boy göstermiş ve halkının başkanı olmuştur. Eski Türk inanışlarında yer alan Tanrı, kader, ahret inancı eserde de yer almaktadır. Hakas Türkleri Tanrı olarak Han Tengriye inanmakta ve dua etmektedirler. Han Tengri ise kendine karşı gelindiğinde insanları cezalandırmaktadır. Ayrıca eserde ölüme ve ölümden sonra bir hayatın varlığına inanılmaktadır. Orta dünyadan alt dünyaya, üzüt ülkesine giden sürünler orada cezalandırılmaktadır. Kaderleri ise bir defterde yazılı bulunmaktadır. Onu okuyan kişiler yazgıları hakkında bilgi edinmekte ve yazgılarını gerçekleştirme yoluna gitmektedir. Ele alınan bir diğer unsur ise şamanlıktır. Şamanlık özellikleri hem kadında hem de erkekte yer almaktadır. Gelecek hakkında bilgi veren, hastaları iyileştirme ve ölüyü diriltme yetenekleri olan şamanlar çeşitli gümüş ile altın bulunan kıyafetler giymekte ve ayin esnasında türünü çalmaktadır. Eserde insanın yaratılışı hakkında detaya girilirse de dünyanın yaratılışından sonra olduğu görülmektedir. Dünya ise Türk mitolojisinde yer aldığı gibi oluşmaktadır. Dünyanın oluşumunda kayın ağacı dikkati çekmektedir. Çünkü kayın ağacı dünyanın yaratılışında önemli bir konuma sahiptir. Renklere de çokça yer veren eserde ak, kara ve gök öne çıkan renklerdir. Alp kişileri, doğa varlıklarını ve hayvanları nitelemede renklerden faydalanılmıştır. Yer altı daha çok kara, yer ve yer üstü ise ak ve gök renkleriyle nitelendirilmiştir. Sonuç olarak Hakaslar destan öğelerinde de görüldüğü

üzere dönem Türk toplulukları ile benzer bir düşünce yapısını ve dini düşünceyi paylaşırlar. Ancak köpek gibi farklı unsurlar da var olup destanın incelenmesinde de belirtilmiştir. Bu farklılıkların yaşam tarzı ve siyasi yapı ile ilişkili olduğu Hakasların tarihi sürecine bakılarak söylenebilir.

Kaynaklar

- ARIKOĞLU, E., *Hakas Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- BAYAT, F., *Türk Kültüründe Kadın Şaman*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2010.
- BEYDİLİ, C., *Türk Mitolojisi*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2005.
- BOWRA, C. M., *Heroic Poetry*, Londra: Macmillan, 1952.
- BUTANAYEV, V., *Traditsionnaya Kultura i Byt Hakasov*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe İzdatelstvo, 1996.
- CAMPBELL, J., *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Mitolojisinin ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- DAVLETOV, T., *Destanlaşan Kadın Kahraman Huban Arığ*, Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 2005.
- DAVLETOV, T., *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*, Ankara: Türksoy Yayınları, 2006.
- ELIADE, M., *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları, 1999.
- ELIADE, M., *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2014.
- FAYZRAHMANOV, G., *İstoriya Tatar Zapadnoy Sibiri (C Drevneyşih Vremen do Naçala XX Veka)*, Kazan: Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2007.
- FİSKE, J., *Mitler ve Mit Yapanlar*, çev. Utku Tuğlu, Ankara: Öteki Yayınları, 2002.
- GOLDEN, P., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.
- GUMİLEV, L. N., *Drevnie Tyurki*, Moskova: Nauka, 1967.
- GÜLTEPE, N., *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Resse Yayınları, 2012.

İNAN, A., “Sagay Türkleri (Abakanlılar)”, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

KALAFAT, Y., *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Ankara: Berikan Yayınları, 2012.

KAVAS, İ., “Viking Coğrafyası ve Vikinglerde Sosyo-Ekonomik Yapı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy. 66 (Bahar-2018): 457-469.

KIZLASOV, L., *Taştıkskaya Epoha v İstorii Hakassko-Minusinskoy Kotlovinıy*, Moskova: İzdatelsvo Moskovskogo Universiteta, 1960.

ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*, 1. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi*, 2. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

ÖLMEZ, M., “Hakaslar ve Hakasça”, *Çağdaş Türk Dili*, sy. 96, (1996): 6-12.

STRAUSS, C. L., *Mit ve Anlam*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

TAŞAĞIL, A., *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015.

TSAİ, L. M., *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2011.

URAZ, M., *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Mitologya Yayınları, 1992.

YILMAZ, M. “Hakas Kadın Kahramanlık Destanlarından Huban Arığ'da Kadın Kahramanlar”, *Humanities Science*, sy. 2 (2011): 234-250.